

Egon Becker, Peter Wehling

RISIKO WISSENSCHAFT

Ökologische Perspektiven in Wissenschaft und Hochschule

Campus, frankfurt/New York, 1993,
172 str.

Pojavom Beckove knjige *Risikogesellschaft* (1986) prihvaćena je tematika rizika i u socijalnoznanstvenim raspravama. Dok se pojam »opasnosti« vezuje za utjecaj »eksterne« okoline, pojam »rizika«, kao mjerljivost kvantifikacija (potencijalnih) opasnosti, povezan je s posljedicama donesenih odluka, iako se njihove posljedice ne mogu uvijek objasniti i povezati s konkretnim pojedinačnim odlukama.¹ Rizik je tako postao nezaobilazni pojam sociologije i socijalnih znanosti,² a posljedice naših odluka gotovo nekontrolirane.

Nedvojbena je da su znanost i tehnologija čimbenici ekološke krize i ekoloških rizika. Obje imaju ambivalentnu ulogu. S jedne strane, one su bitni uzročnici kriza, a s druge strane njima se obraćamo u traženju izlaza iz dubokih kriza planetarnih razmjera. Tako proces modernizacije društva istodobno predstavlja modernizaciju rizičnih situacija. Naime, modernizacija nema samo »pozitivne učinke« u našim interpretativnim okvirima nego i negativne: ona može značiti i modernizaciju »barbarstva«.

Egon Becker i Peter Wehling u knjizi *Rizična znanost* pokazuju da ta povijesno-paradoksalna situacija s tehnikom a osobito sa znanostima, zahtijeva ekološko preorijentiranje. S jedne strane, oni ne riješu potrebu usmjeravanja znanosti na istraživanja kriznih fenomena (=posljedica), iako to još uvijek nije dovoljno, a s druge strane ističu zahtjev za samorefleksivno propitivanje znanosti, tj. njezinih ugrožavajućih potencijala, jer i znanost sama po sebi postaje sve veći rizik (15).

Znanost je primarno reproduktivna na sveučilištu, pa analizu okolnosti rizične znanosti autori traže u organizaciji i funkcioniranju sveučilišta i njegovim promjenama. Pri tome polaze i od teze da je i sveučilište već »tradicionalno« u krizi, jer je potplaćeno, masovno, uvećava nove znanstvene discipline i broj studenata, reforme provode često nezainteresirani političari i državna administracija. Sveučilištu nedostaje znanstvena samorefleksija.

Knjiga je koncipirana u pet poglavlja, i to: *Znanost i visoke škole u ekološkoj krizi*, *Znanost i modernizacija*, *Obrisi političke teorije visoke škole*, *Nastava i istraživanje na masovnom sveučilištu* i *Reformske perspektive*.

U prvom poglavlju raspravljaju o znanosti kao ekološkom riziku, perspektivama ekološkog orijentiranja i krizi visokih škola (sveučilišta). Stanje modernog društva glede stanja okoliša ocjenjuju problematičnim, kao i dosadašnji civilizacijski razvoj, pa danas i sama znanost postaje predmet kritike i kontroverzija: jedni je smatraju civilizacijskim rizikom, a drugi, u želji za prevladavanjem posljedica ekološke krize, zagovaraju još veću ekspanziju tehnike i znanosti.

Rizičnost znanosti i tehnologije vidljiva je u smanjenoj kontroli društvenih posljedica njihovog utjecaja. Gotovo su sva područja društvenog života »poznanstvljena«, a samo društvo postalo je »laboratorij« u koji se preselila znanost a u kojemu nije moguće kontrolirati posljedice eksperimenata, pa se znanstveno znanje i

1 Na primjer, klimatske promjene, ozonske rupe, umiranje šuma itd. ne mogu se jednostavno pripisati samo subjektivnim odlukama, pa se umjesto termina »rizik« i »opasnosti« koristi već tradicionalni pojam »kriza«, dakako ne odbacujući spomenute pojmove.

2 Niklas Luhmann (kao i inače u njemačkoj tradiciji diferenciranja sodioloških predmetnosti) piše odmah knjigu (1991) *Soziologie des Risikos*, Berlin/New York.

njegovi ciljevi gotovo više ne razlikuju od primijenjenog znanja. Povećavanje znanstvenog znanja dovodi, na drugoj strani, do povećavanja društvenog ne-znanja.

Kriza društvenih prirodnih odnosa nije kriza okoliša ili globalnog ekosustava, već je duboka kriza forme u kojima društvo regulira svoj odnos prema prirodi. Riskantno djelovanje postalo je specifičan tip socijalnog djelovanja koje se povratno negativno izražava na njegove društvene aktere. Takvo stanje nije više posljedica pojedinačnih odluka aktera nego rezultat krize oblika u kojima se proizvodi znanstveno znanje, a opasnosti su posljedica krize jednog tipa znanja (17).

Ekološka preorijentacija znanosti uvjetovana je (a) povećanjem tematskog usmjerenja znanosti na otkrivanju ekoloških opasnosti i (b) povećavanjem znanstvene samorefleksivnosti. Ona nije pojmljiva bez zahvata u institucionalne okvire istraživanja, bez promjene socijalne i kognitivne strukture znanstvene produkcije.

Na ekološku krizu dosada je reagirano idealnotipski, pa u okvirima ekoloških pokreta nastaju »protueksperti«, a u etabliranim znanstvenim institucijama pojačavalo se istraživanje okoliša i diferenciranje se ekološke poddiscipline.³ Stvoren je »znanstveni sustav« s nekoliko sektora institucija: sveučilište, industrija, državna istraživanja i, u posljednje vrijeme, nezavisna izvansveučilišna istraživanja.⁴ Ekološka preorijentacija značila bi pronalaženje odgovora o posljedicama znanstvenog sustava.

Ipak, kriza sveučilišta ne može se reducirati na posljedice znanosti, niti se znanost može reducirati na istraživanje, pa se kriza sveučilišta pokazuje kao financijska kriza, dugo studiranje, starenje apsolviranih itd. Dosadašnje su se reforme sveučilišta kretale između »tehnokratskih formula« (rješavanje balasta, djelotvornije učenje, profesionaliziranje *menagementa*) i »apokaliptičkih slika« (tvornica, čekaoni-

ca, vojarna, kuća zabluda), što nije urodilo bitnim promjenama.

U drugom poglavlju Becker i Wehling polaze od teze da znanost nije »jedan od« elemenata društvenih modernizacijskih procesa, već je kao »dominantna i ekspanzivna forma društvenog znanja... odlučujući faktor« poticajnih mehanizama dinamike moderniziranja (35), koji rezultira »poznanstvenjivanjem« društvenog djelovanja. S druge pak strane modernizacija kao znanstvena dinamika donosi rizične potencijale koje ni vremenski ni prostorno nije moguće tehnički potpuno kontrolirati niti prognozirati njihove posljedice. Time znanstveno znanje potiče porast neznanja i nesigurnost našeg djelovanja, a društvena modernizacija (poznanstvenjivanje) ostaje racionalna i progresivna sve dotle dok koristi moćnim društvenim akterima i njihovim interesima u iskorištavanju prirode. Tip znanja, ograničen na disciplinarnu segmentiranost, dekontekstualiziran i izoliran na tehničke manipulacije, pokazuje se deficitaran u odnosu na svoje posljedice, pa je uistinu pitanje je li on racionalan. Njegova je racionalnost kondicionalna: sve dok se u pravilu modernizacija izjednačava s društvenom racionalizacijom i funkcionalnom diferencijacijom socijalnih sustava, smatra se racionalnim.

U modernom društvu se, međutim, pored funkcionalnog diferenciranja odvijaju procesi »razdiferenciranja«, kao dvije strane jednog procesa u kojemu i znanost i društveni prirodni odnosi dolaze u krizu. U društvu se izdvaja transformacijski kompleks koji se modernizacijom dinamizira, a s druge strane stvara se »kulturni

- 3 Interesantno je mišljenje autora o izvjesnosti ponašanja znanstvenika kad bi imali mogućnost osobnim odlukama smanjiti rizični potencijal svojih spoznaja. Autori misle da bi znanstvenici u postojećim uvjetima bili u osobnom interesu neracionalni.
- 4 Na primjer, Institut für sozial-ökologische Forschung u Frankfurtu.

omotač« – simboliziranje (simbolička politika, estetska, kulturna i znanstvena praksa), pa sam problem autori promatraju kao model »Kern–Hülle«.

Polazeći od shvaćanja »dviju kultura« (Snow) unutar znanosti – na prirodno-znanstveno-tehničku i literarno-duhovno-znanstvenu – Becker i Wehling smatraju da na razini istraživanja nije podobno diferenciranje na »prirodu« i »kulturu«, »prirodu« i »društvo«, jer su one samo dva pola posredujuće strukture koja se povijesno ostvaruje. Zato se priroda ne može pojmiti bez društva i obratno.⁵

Razmatrajući odnos između znanosti i modernizacije, analiziraju tri pozicije. Prema Luhmannu modernizacija predstavlja evolucijsku razvojnu liniju koja počiva na diferencijaciji autonomnih i samoregulacijskih sustava i koja više ne može biti napuštena.⁶ S druge strane Habermas⁷ govori o »nezadrživoj samodinamici« privrede i politike zasnovane na medijima – novcu i moći. Ironija prosvjetiteljskog procesa jest kolonizacija komunikativnih struktura životnog svijeta kroz funkcionalne sustave. Zajedničko je Habermasu i Luhmannu (a) izjednačavanje razvojne logike društvenog moderniziranja s funkcionalnim diferenciranjem: izdiferencirane autonomne »vrijednosne« sfere (Habermas) ili »sustava funkcija« (Luhmann); (b) društvo tematiziraju kao komunikacijsku povezanost. Društvo je zapravo reprodukcija komunikacija kroz komunikaciju. Beckovom dijagnozom modernog društva kao »rizičnog društva« nastupa još jedan novi diskurs. Beck nasuprot Luhmannu i Habermasu, smatra da su ekološke opasnosti središnja tema društvene analize, a nikako popratna posljedica modernizacije ili sporedni predmet znanosti.

U trećem poglavlju raspravlja se o problemu sveučilišta. O krizi sveučilišta govorilo se gotovo uvijek, ali se danas radi o novom kontekstu. Kriza sveučilišta izraz je krize znanstvenog znanja. »Ideju sveu-

čilišta« i »jedinstvo znanosti« promatraju u kontekstu nekih teorija, napominjući da su zanimljiva dva smjera diskursa o »slobodi« i »autonomiji« sveučilišta: jedan je o »autonomiji sustava« (pojedinih disciplina koje tvore izdiferenciran sustav) a drugi o »autonomiji subjekta« (slobodi znanstvenog stvaranja koje vodi korporativnoj samoupravi i samostalnosti pozicije profesora).

Sloboda i autonomija znanosti, s gledišta ekološke orijentacija znanosti, postaju predmet društvenog diskursa i kontroverzija, a prije su posljedica nego pretpostavka ekološke orijentacija (86). Jer, što je veća kriza društvenih prirodnih odnosa, to postaje jasnije da više ne postoje historijske pretpostavke današnjeg shvaćanja slobode i autonomije znanosti.

U četvrtom se poglavlju nastavlja kritička analiza masovnog sveučilišta u kontekstu systemske teorije. Prema Luhmannovu shvaćanju funkcionalnih sustava, sveučilište se razlikuje i izdvaja od ostalih diferenciranih funkcionalnih sustava. Ono je organizacija između odgoja i znanosti i nema pripadajućeg interakcijskog medija, kao neke druge organizacije.⁸ Ekološka

5 Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft*. Frankfurt: Suhrkamp. str. 107.

6 Luhmann, N. (1991). *Das Moderne der modernen Gesellschaften*. In: W. Zapf/Hg./, *Die Modernisierung moderner Gesellschaften*. Verhandlungen des 25. Deutschen Soziologentages in Frankfurt 1990. Frankfurt/New York. str. 101.

7 Habermas, J. (1981). *Theorie des kommunikativen Handelns* (2 Bde.). Frankfurt.

8 Sveučilište je za Luhmanna iznimka, jer (kao organizatorska infrastruktura) služi istodobno znanosti i odgoju. Ali druge su organizacije utemeljene na funkcionalnim sustavima. Na primjer: »industrijsko poduzetništvo i banke na gospodarstvu (privredi), crkva na religijskom sustavu, škole na odgojnom sustavu, političke partije i interesna zastupstva na političkom sustavu. (Luhmann, N., 1987). *Zwischen Gesellschaft und organization. Zur Situation der universitäten*. In: N. L. (1987). *Soziologische Aufklärung 4. Beiträge zur funktionalen Differenzierung der Gesellschaft*. Opladen. str. 205.

preorijentacija moguća je jedino internim promjenama same znanosti, odnosno njezinih disciplina.

Sveučilište ispunjava dvije temeljne funkcije: izobrazba i individualno naslijeđena kompetencija ispunjava funkciju socijalne selekcije, a istraživanje služi obnavljanju društvenog znanstvenog opusa. Autori smatraju da sveučilište danas postoji samo još tamo gdje su nastava, istraživanje i studij toliko snažno povezani da se ne mogu odvojiti jedno od drugoga mijenjati (110).

Ekološke perspektive na sveučilištu autori vide u (a) ekološkim znanstvenim usmjerenjima (ekološke subdiscipline, centri za istraživanje okoliša, eko-instituti) te u (b) političkoj potpori uvođenju ekoloških elemenata u znanstvene discipline.

U petom poglavlju, kritizirajući birokratsko-administrativne reforme sveučilišta, ukazuju na nužne promjene radi izlaska iz krize. Za socijalno-ekološku znanstvenu visokoškolsku politiku važno je da intervenira u bit društvene transformacije i ojača kreativne snage a smanji krivi razvoj. Ona se mora oslanjati na »ekološku alijansu«, tj. na povezivanje s izvan-sveučilišnim institucijama i grupama u kojima postoje brojni poticaji (institucionalni i individualni).

Nadalje, pokazuju slabosti reformskih mitova. Tako je, na primjer, ljevica usmjeravala reformske koncepte na prostor »javno/egalitarnog« nasuprot »privatno/elitarnom«. U ekološkom kontekstu koncept javno/egalitarnog danas mora biti drugačije postavljen, a »reformske euforije« zbog negativnih iskustava moraju biti zamijenjene »realističnom reformskom politikom«, koja se ne oslanja samo na podršku pojedinih grupa unutar sveučilišta nego i na »ekološke alijanse«. Autori zapravo vide značajne reformske snage i poticaje u nastalim projektima, institucijama i organizacijama izvan sveučilišta.

U zaključnom dijelu knjige autori rezimiraju svoje stajalište o rizičnoj znanosti i krizi sveučilišta. Sveučilište, kao privilegirano mjesto istraživanja i nastave, sve više tone u kriznoj dinamici, a s njim i cjelokupno visoko školstvo, što se može pratiti i kvantitativnim pokazateljima: porast broja informacija, ali i društvenog neznanja, te porast broja studenata.⁹ Stanje na sveučilištu posljedica je odluka i ne-odluka, planova i krivih planova, a osobito podplaćenosti.¹⁰ Socijalnoekološke probleme ne mogu riješiti samo kompetentni znanstvenici i tehničari.

Za autore znanost je središnji element krize društvenih prirodnih odnosa, pa se i sama mora mijenjati. Bez njezine ekološke preorijentacije i refleksivnog ovladavanja vlastitom dinamikom, izlaz je jedva moguć budući da se znanost oslanja na osobne interese, tradicionalne strukture, sveučilišnu rutinu i specifičan stil mišljenja. Promjene nisu moguće na jednom mjestu već su potrebne istodobno na različitim razinama: na razini samorazumijevanja i svijesti o pojedinačnoj i zajedničkoj odgovornosti; na institucionalno-organizacijskoj razini; na razini financiranja istraživačkih projekata, oblikovanju kognitivnih orijentacija i formuliranju teorijskih i istraživačkih programa. Beck i Wehling ne zalažu se da ekološka orijentacija znanosti postane centralno upravljana politika, već da respektira i društvenu javnost i građanske inicijative.

Što bismo u kontekstu ove analize mogli reći za nas? Iako bi se razlikovala ocjena

9 U Njemačkoj (Zapadnoj) se od 1975. do 1992. godine povećao broj studenata od 818.000 na 1.800.000.

10 U 1981. godini za istraživanja u visokoškolskim institucijama otpadalo je oko 16% sredstava, a u 1989. godini 13.6%. Nasuprot tome, na industriju je trošeno 71%, a oko 12.6% u izvan-sveučilišnim istraživanjima.

Od 1.42 milijarde DEM u 1991. godini, na 499 relevantnih ekoloških projekata utrošeno je 62.1 milijun DEM – manje od 5% ukupne financijske potpore DFG-a (146).

znanosti, naprosto zbog njezina drugačijeg značenja, ocjena ekološke orijentacije na sveučilištu vjerojatno se ne bi razlikovala. Stoga možemo reći barem dvije stvari: potrebno je značajnije financijski poduprijeti relevantne socijalnoekološke projekte (programe) te sadržajno obogatiti interdisciplinarnu nastavu i poslijediplomske studije.

Ivan Cifrić

Christoph Görg (Hrsg)

GESELLSCHAFT IM ÜBERGANG

Perspektiven kritischer Soziologie

Wissenschaftliche Buchgesellschaft,
Darmstadt 1994, 256 str.

Kontekst promjena industrijskog društva posljednjih je godina aktualizirao osobito dva termina u svezi sa značenjem i sadržajem kojih se otvorilo novo polje teorijskih diskusija i socijalno-političkih sučeljavanja. To su »modernizacija« i »tranzicija«. Kao što se modernizacijom pokušava objasniti društvena evolucija (industrijsko-kapitalističkog) modernog društva od predmodernog, modernog do postmodernog društva (stanja) i u osnovi pokazati povijesnu beznačajnost socijalnih konflikata i stalnu uzlaznu liniju društvenog razvoja, tako se i pojmom »tranzicija« nastoji pokazati evolucija određenog tipa društva – socijalizma – u kapitalizam.

Unatoč kontroverzama samog pojma »tranzicija«, problem prijelaza iz jednog društva u neko drugo društvo ili transformirano društvo (stanje), sam problem ne ostaje u okvirima tih društava, već postaje i jedno od najznačajnijih povijesnih događanja planetarnih razmjera. Značenje ovih promjena, ishode kojih neki vide u vrlo jednostavnoj formuli a drugi u rezerviranim tumačenjima, vjerojatno je jedna-

ko (ako ne i veće za globalno društvo) kao nekada nastanak građanskog društva. Međutim, ovaj problem nije neposredna teorijska ni praktična tema knjige *Društvo u prijelazu (Gesellschaft im Übergang)*. Problemi kojima se ova knjiga bavi odnose se na razvijena moderna društva, koja se još uvijek nalaze u nezavršenom procesu razvoja. Taj proces promjena pogađa i osnove socioloških spoznavanja.

Teorije razvoja 80-ih godina u središte promatranja stavljaju pitanja najrazvijenijih zemalja (za razliku od onih 60-ih godina, koje su bile usmjerene problemu razvoja »trećeg svijeta«) i njihove perspektive glede budućnosti. Opća je ocjena da se buduće promjene u tim zemljama moraju sve više »kontrolirati«, a osobito njihove socijalne i ekološke posljedice za razvijeno društvo. Nije više temeljni problem nerazvijenost nerazvijenih, već razvijenost razvijenih društava. To osobito dolazi do izražaja u teorijskim pojašnjavanjima kompleksnosti i razvojne učinkovitosti koncepcije *sustainable development* kao i u praktičnim istraživanjima mogućnosti sustavnog praćenja *sustainable society*. Od koncepcije »održivosti« (WCED, 1987) do koncepcije njezinih indikatora (Spangenberg, 1995) prošlo je svega nekoliko godina, ne računajući i neke prethodne praktične nakane strateškog značenja (ISOE, 1993).

Problem »prijelaza« nije danas postao aktualan. O njemu od svoga postanka govori i sociologija, samo u različitim varijantama. Poznati su i otprije radovi¹ koji problematiziraju prijelaz (promjene), ali se oni razlikuju kako u dijagnozi stanja tako i po ocjeni tendencija. Dok neki upozora-

1 Na primjer, Karl Polany (1977), *The Great Transformation* ili, pod nazivom kao i ovaj zbornik, W. Brede objavljuje knjigu s prilozima M. Horkheimerera *Gesellschaft im Übergang* (1972), u kojemu se govori o prijelazu iz liberalističke epohe kapitalističkog podružvljavanja u epohu postgrađanskog društva.